

Piaskowski, Jerzy

"Z dziejów techniki wojennej w dawnej Polsce", Tadeusz Nowak, Warszawa 1965 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 12/2, 385-387

1967

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

A. B. D i t m a r, *Rodosskaja parallel. Żyzń i diejatielnost' Eratostsiena*. Izdatielstwo „Mysl”, Moskwa 1965, ss. 71.

„Równoleżnik rodyjski” (przechodzący przez wyspę Rodos) to — historycznie biorąc — pierwsza linia odniesienia w orientacji geograficznej, pierwszy element siatki kartograficznej wprowadzony przez Eratostenesa (276—194), któremu poświęcona jest niniejsza praca. Jej autor (znany z wielu prac w zakresie geografii antycznej, np. już poprzednio o Eratostenesie, o podróżach Herodota, poglądach na granicę między Europą i Azją itd.) nakreślił obraz aleksandryjskiego uczonego, jego życia i działalności w formie popularnej, ale w sposób świadczący o gruntownej znajomości przedmiotu.

Wszechstronny uczoney: astronom, matematyk, geograf, filozof i poeta (nazwany dlatego przez autora *piatiborcem*) ukazany jest na tle kultury i nauki swej epoki, w kontaktach z innymi uczonymi greckimi. Jako główny nurt pracy Eratostenesa wydobyta została działalność na polu geografii, przy czym wprowadzona po raz pierwszy przez niego nazwa „geografia” jest odbiciem jego koncepcji tej nauki, mającej się zajmować całą ziemią, a nie tylko obszarem ekumeny.

Niezmiernie interesująco autor przedstawił drogę, którą Eratostenes doszedł w oparciu o astronomię i trygonometrię, mając tylko takie prymitywne przyrządy, jak skaf i gnomon, do obliczenia — zadziwiająco bliskiego w swej dokładności obecnym — obwodu ziemi, długości równoleżnika rodyjskiego, do wprowadzenia pierwszej siatki kartograficznej pozwalającej na dalszy postęp w dziedzinie geografii.

Józef Babicz

Tadeusz Nowak, *Z dziejów techniki wojennej w dawnej Polsce*. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1965, ss. 335, ilustr. 51.

Temat *Z dziejów techniki...* jest szczególnie dogodny dla autora, który może z pewnej całości wybrać dowolnie pewne fragmenty i opracować je z dokładnością, jaką sam określi. Stwierdzenie to nie oznacza jednak wcale, aby T. Nowak w omawianej pracy nadużywał tego rodzaju przysługujących mu ułatwień.

Po krótkiej przedmowie, w której podkreślono potrzebę popularyzacji historii polskiej techniki wojennej, T. Nowak przedstawił bardzo wyczerpująco problematykę i stan badań nad historią polskiej artylerii wieków XI—XIX, zajmując się zwłaszcza maszynami miotającymi (XI—XIV w.) oraz ustaleniem pierwszej daty pojawienia się artylerii ogniowej w Polsce (po dłuższej dyskusji T. Nowak ustala tę datę na podstawie kroniki Janka z Czarnkowa na 1333 r.). Rozdział kończy zestawienie polskich źródeł do historii artylerii gładkolufowej (XIV—XIX w.) oraz zestawienie problematyki i opracowań w tym zakresie.

Rozdział 2 obejmuje technikę artylerii i inżynierii wojskowej. Na podstawie źródeł rękopiśmiennych ukazano sprzęt artylerii polskiej w drugiej połowie XVI w. oraz próbę ujednoczenia sprzętu artylerii w połowie XVII w. Dalej, wykorzystując kronikę Długosza, T. Nowak próbuje odtworzyć technikę budowy mostu na Wiśle podczas wojny z krzyżakami w 1410 r., a następnie postępy tej techniki w XVI w. (według wiadomości przekazanych przez J. Tarnowskiego i S. Sarnickiego) i w XVII w. (A. dell'Aqua), kończąc opisem mostu pontonowego zbudowanego na polecenie Władysława IV (według zachowanych rachunków i inwentarzy).

W rozdziale 3 zamieszczono cztery opracowania, dość luźno związane ze sobą tytułem *Z problemów wojskowych nauk technicznych: Przegląd polskiego piśmiennictwa artyleryjskiego do połowy XVII wieku, Metody obliczania kalibrów dział w Polsce w XVIII w.* (bardzo ciekawy opis, oparty także na źródłach pisanych),

Kazimierz Siemienowicz i jego dzieło oraz Józef Naronowicz-Naroński i jego praca o fortyfikacji.

Na końcu książki znajduje się bardzo dokładne zestawienie wykorzystanych źródeł i opracowań oraz indeks nazwisk.

Jak widać z tego przeglądu oraz z zawartej w książce treści, T. Nowak skoncentrował uwagę prawie wyłącznie na źródłach pisanych i przygotował publikację w przeważającej części raczej o źródłach niż o samych zagadnieniach techniki wojskowej. Czytelnik jednak, nie będący bibliofilem, wolałby na pewno stosunek odwrotny.

Zakres tematyczny książki, a na ogół także wykorzystanych źródeł pisanych, kończy się w zasadzie w XVII w., obejmuje więc przede wszystkim materiały, jakie były potrzebne T. Nowakowi uprzednio do edycji dzieł Siemienowicza i Naronowicza-Narońskiego¹.

Dawne polskie źródła pisane zostały przez T. Nowaka wykorzystane chyba kompletnie; pominięcie podręczników „fizyki praktycznej”, jak np. A. Tylkowskiego *De bono et malo* [...] (Oliwa 1690) lub J. Rogalińskiego *Doświadczenie skutków rzeczy pod zmysły podpadających* (Poznań 1776, t. 4), bodajże jest wytłumaczone, wartość podanych tam wiadomości z zakresu techniki wojskowej może bowiem nie być dostateczna. Szkoda natomiast, że T. Nowak nie wykorzystał w ogóle — jak sam przyznaje — cennego rękopisu W. Senfftenberga, zawierającego opis taboru artylerii polskiej podczas wyprawy w 1557 r. Jakkolwiek rękopis ten znajduje się w Paryżu, należałoby — z uwagi na wartość tego źródła — postarać się o mikrofilm.

Pomyłką drukarską jest najprawdopodobniej powołanie się na rocznik 1817—1818 czasopisma „Izys Polska”, gdyż zaczęto je wydawać dopiero w 1820 r.

Kompletny prawie — jak się wydaje — jest wykaz opracowań; przedruki fragmentów dawnych źródeł dotyczących odlewnictwa luf działowych i pocisków w „Przeglądzie Odlewnictwa” w latach 1959—1965 wraz z komentarzem autora niniejszej recenzji, zostały wprowadznie pominięte, nie wnoszą one jednak nic nowego do historii polskiej techniki wojskowej.

Gorzej za to przedstawia się sprawa źródeł zagranicznych. Z przypisów wynika, że T. Nowak oparł się bodaj wyłącznie na pracy M. Jähnsa *Geschichte der Kriegswissenschaften* z 1889 r., na którą stale się powołuje. Trudno autorowi recenzji ocenić, czy wymienione w bibliografii T. Nowaka dawne dzieła zagraniczne zostały trafnie wybrane spośród tak wielu publikacji (żadnej dziedzinie nauki czy techniki nie poświęcono w wiekach XVI i XVII tylu dzieł, ile technice wojskowej) i rzeczywiście stanowią najwłaściwszy materiał porównawczy. Można jednak stwierdzić, że studia tych źródeł nie są jeszcze zaawansowane, skoro w bibliografii tej często występują edycje późniejsze (nie oryginalne), a nawet przekłady.

Z nie znanej chyba T. Nowakowi, a także innym historykom artylerii, bibliografii ogłoszonej w tomach 1 i 6 czasopisma „Magazin für Ingenieure und Artilleristen” (Giessen 1777 i 1780) wynika, że np.: dzieło Brechtla *Büchsenmeisterei* (a ściślej: [...] *und Feuerwerkerei*) ukazało się w Norymberdze już w 1591 r., a nie w 1599 r.; praca L. Fronspergera *Fünf Bücher von Kriegsregiment und Ordnung* w 1555 r., a nie w 1558 r.; książka Girolama Ruscellego *Precetti della militia moderna* w 1568 r., a nie w 1630 r. Przed amsterdamskim wydaniem pięknie ilustrowanej pracy Surirey'a de Saint Remy *Mémoires d'artillerie* z 1702 r. ukazała się ona w Paryżu w 1697 r. Podobnie wymieniona przez T. Nowaka edycja dzieła L. Collada

¹ Por. w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki” artykuł: T. Nowak, „Budownictwo Wojenne” Józefa Naronowicza-Narońskiego (rękopis z 1659 r.) w nrze 1/1957; notatkę o edycji dzieła Naronowicza-Narońskiego w nrze 1/1959; recenzje o polskiej edycji dzieła K. Siemienowicza w nrach 2/1964 i 3/1965.

z 1606 r. jest jedną z późniejszych, pierwsze bowiem wydanie *Pratica manuale di Artigleria* ukazało się w Wenecji w 1586 r. Frankfurckie wydanie pracy Diega Uffana z 1614 r. jest przekładem oryginału, który pod tytułem *Trattado della Artilleria* ukazał się o rok wcześniej w Brukseli, ponadto zaś w bibliografii T. Nowaka trzy wydania dzieła (w tym jedno polskie z 1643 r.) stanowią tylko część wielu edycji tej znanej pracy.

Oczywiście autor książki popularnej (choć książka T. Nowaka pretenduje, i słusznie, do rangi opracowania naukowego) nie jest obowiązany do zapoznania się w sposób wyczerpujący z zagraniczną literaturą przedmiotu, znajdującą się poza określonym tematem książki. Ale, z drugiej strony bez tych danych trudno chyba ocenić wartość dzieł takich autorów polskich, jak Siemienowicza czy Naronowicza-Naronskiego.

Wiadomości uzupełniające i źródła zamieścił T. Nowak w licznych przypisach, brak w nich jednak na ogół przeliczeń dawnych jednostek miar na dzisiejsze.

Bardzo pozytywnie należy ocenić styl książki oraz materiał ilustracyjny; szkoda tylko, że ryciny przerysowane z dzieła Uffana, przedstawiające transport łodzi (ryc. 14 i 15), zatraciły wraz z paru szczegółami wdzięk oryginalnej ryciny.

Pomimo tych usterek książka T. Nowaka na pewno wzbogaca polskie piśmiennictwo poświęcone historii techniki wojskowej.

Jerzy Piaskowski

Andrzej Poppe, *Materiały do dziejów tkaniny staroruskiej. Terminologia źródeł pisanych*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, ss. XV + 60.

Jako t. 24 „Studiów i Materiałów z Historii Kultury Materialnej” (t. 5 „Studiów z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu”), publikacji Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, ukazała się nowa praca autora wydanych przed kilku laty *Materiałów do słownika terminów budownictwa staroruskiego X—XV w.* (Wrocław 1962).

Zadaniem obecnie omawianej pracy Poppego jest skatalogowanie i interpretacja śladów staroruskiej produkcji tekstylnej, zachowanych w źródłach pisanych. Badania staroruskiej tkaniny prowadzone są drogą analizy technologicznej masowego materiału archeologicznego, nie wyłącza to jednak potrzeby odwoływania się — jak pisze autor (s. V) — do źródeł pisanych (i etnograficznych), to zaś nie może obyć się bez śledzenia danych językoznawczych, bez uwzględniania etymologii terminów i ich strony semantycznej.

Materiały do dziejów tkaniny staroruskiej skonstruowane są w formie słownika. Zawiera on 58 haseł — nazw rzemieślników, narzędzi, surowców, tkanin i innych wyrobów włókienniczych notowanych w źródłach, zasadniczo z X—XV w. Każde hasło składa się z dwóch części: 1) wyboru tekstów źródłowych zawierających dany termin, 2) komentarza; komentarz to: a) interpretacja treści historycznych zawartych w cytowanych tekstach, b) dane językowe — etymologia i materiały leksykalne z XVI—XIX w. Niektóre hasła są bardzo obszerne, np. hasło *wotoła* obejmuje 10 szpalt (ss. 5—10). Wyrazy hasłowe, teksty źródłowe i tytuły prac rosyjskich, na które się autor powołuje w komentarzach, podane są grażdanką, tytuły natomiast wydawnictw, z których pochodzą cytowane teksty — są podane w tłumaczeniu na język polski.

W indeksie autor umieścił terminy stanowiące główny przedmiot badań i wybrane dalsze terminy, głównie staroruskie, które się znalazły w komentarzach (inna sprawa, że warto byłoby w indeksie umieścić wszystkie występujące w pracy terminy, np. z hasła *wotoła*: staropol. *tol*, łot. *wadmals*, est. *wadmal* itd. itp.). Ogółem indeks zawiera przeszło 130 haseł.